

Stammoder till Teoderik?

Östgötabeskrivaren Broocman, 1760, kallade henne Ama, moder till Amal eller Amle, från vilken amaloniska släkten hade sitt ursprung. Berget kallades Amas- eller Åmasberg, eftersom Amá här haft sin boning vid det så kallade Bråtsledet, där murar och källare ännu kunde ses.

Amalierna skulle, enligt vissa källor, ha varit en östgotisk konungaätt, från vilken Teoderik den store härstammade. Om han var ättling till Omma kanske det inte är så underligt att han fått en vers på Rökstenen: "Tjodrik den djärve, sjökrigares hövding, rådde över Reidhavets strand..."

Odens hustru?

Somliga källor gör gällande, att eftersom Ome var ett av Odens många binamn, borde Omma varit hans hustru. Som sådan skulle hon, till hälften uv och till hälften människa, ha levat längst upp på berget och varit till fasa för hela bygden, då hon rövade bort väna jungfrur, och lekande barn. När Omma till slut dödades och hennes borg revs av den uppretade befolkningen, begravdes hon, inte på Hjässan utan under. Hela Hjässan, eller Ommas kulle, som den förr kallades, skulle alltså vara drottningens väldiga gravhög.

Drottning Omma en hund?

När Sven Rothman, 1911-1912, gjorde uppteckningar för sina Östgötska folkminnen intervyade han bland annat mor Staf (Stavagumman), född 1822: "Jo, si drottning Omma de va en hunn. Ho ligger begravnen på Hjässan unner en bänk. Jo, si de va, när konga va ute å reste. Då hade di sagt, att de första djur di mötte, de skulle bli kong. Å då mötte di en hunn. Å då vart han kong."

Helt annan uppfattning hade hemmansägaren August Johansson, Västra Öjurledet, född 1854: "De där att drottning Omma skulle vart en hunn, de hade allt Stavagumman fått om bakfoten. De va en annan historia, de. De va en som di kallte kung Racka. Folket dyrkade en hunn som kong, å han ligger begravnen under en sten på Hjässan."

Ommas praktfulla borg.

Rogslösaprästen John Bohman, som 1828 skrev boken "Omberg och dess omgifningar", skriver om den hedniska drottningen Ama, som många ansåg gett Omberg dess namn. Själv ansåg han att berget fått sitt namn av de dunster, som stiger upp ur Vättern, Tåkern och Dags mosse och omger berget med dimmor och töcken. Berget ommar, ger ifrån sig ånga, ryker...

Liksom Broocman talar Bohman om de lämningar på norra udden av berget, som skulle vara resterna av drottning Ommas slott eller borg. Under en stenhäll på högsta punkten Hjässan skulle hon ha sin grav. Denna stenhäll låg på Bohmans tid upplagd på fyra stolpar och tjänade som bord. Troligen

är det den stenhäll, som i dag ligger nerväxt i gräset i närheten av utsiktstornet. Bohman berättar också om Rogslösa kyrkdörr, som hämtats från Ommas borg där den använts som svinhusdörr och "efter hvilka djurs tänder man vill blifva warse märken i dörrens nedra hörn".

Drottningens friare.

De muntliga traditionerna beskriver Omma som en mycket vacker kvinna, som hade gott om friare och kärleksproblem. Hetast åtråddes hon av den rödskäggige jätten Rödgavel. Sedan han en tidig morgon sett Omma och hennes tärnor dansa på Stocklycke äng, var han över öronen förälskad, men tycks inte ha fått något gehör för sina heta känslor. En gång hade emellertid Rödgavel lyckats locka med sig den sköna drottningen in i en bergshåla. När han började bli närgången klagade Omma på den starka värmen i grottan. När Rödgavel då gläntade på dörren, passade Omma på att omskapa sig till en dimslöja, som gäckande dansade ner Hästholmenviken.

Rödgavels farligaste rival var en jätte från Västergötland, som kallades för Ringabergsbusen. En gång kom denne ridande över Vätterns is för att uppvakta Omma, som satt och väntade uppe på berget. När han sporrade sin häst för att ta språnget uppför Rödgavelsbranten, slog hästen hoven i bergväggen. Såväl häst som ryttare ramlade tillbaka ner på isen, som brast och båda drucknade. Sedan dess sitter drottning Omma där uppe på berget och gråter. Hennes tårar rinner ner i Rödgavels grotta, varför det alltid droppar från taket där. Där jättens häst träffade bergväggen, uppstod det tio meter breda märke, som i dag kallas för Rödgavels port.

Mycket har drottningen hunnit gråta under århundradenas lopp. Fredrik Johansson, född 1839, berättade för Sven Rotman att "Vätterns vatten de ä så lättörli, för de ä tårevatten. De va en drottning som grät så förfärli, så Vätterns vatten skulle bestå utå hennes tårar."

Ramunders brud?

Får man tro sägnerna från Söderköpingstrakten, så satt inte Omma kvar så länge och grät. Där säger man att den mäktige jätten Ramunder hämtade sin brud från Omberg, och att denna brud i så fall borde varit drottning Omma. Då var det också hon, som gav Ramunder nya kläder av bast och blaggarn.

- Bast och blaggarn vill jag inte ha. Det kan dina tjänare få, sade Ramunder.

Han fick då kläder av silke och sammet istället. Det tog hårt i Ommas kassakista eftersom det gick åt 50 alnar tyg bara till byxorna och 15 alnar till byxremmar.

- Tocke kläder vill jag ha. Tocke står mig bra, sade den belåtna Ramunder.

Heidenstams eviga drottning.

Är drottning Omma odödlig, lever hon fortfarande kvar i Ombergs hemliga innandömen? Har någon sett henne? Nej, säger Verner von Heidenstam i sin bok "Skogen susar": "Människorna veta ingenting mera om henne än

hennes namn. Den som vill utleta något mer, får hålla sig gömd bakom buskar och stubbar och noga höra på de flygande eller springande skogsvarelsernas skrikande pladder i hennes jaktmarker." Det har Heidenstam förmodligen gjort, för i sin skönlitterära version vet han en hel del om den oåtkomliga: Hon är Odens sista offerjungfru och horgabrud och som sådan evig. Åtminstone trodde man så, för i slottet vid Borgs udde hade hon alltid funnits, så långt man mindes eller hade hört berättas. Så länge man kunde minnas tillbaka, hade det också då och då försvunnit någon ung flicka i trakten. Den flickan hade förts till borgen och uppfostrats till en ny drottning, som skulle vara redo när den gamla avled. Detta förfarande var möjligt genom att den regerande drottningen alltid bar en mask för ansiktet. Den sista flickan, som fördes till borgen, hämnades av fästmannen Granmar. Han sökte upp och dödade, som han trodde, Omma. I själva verket var det sin egen fästmö han dödade, eftersom avlösning redan skett.

Kvinnan med silverglänsande hår.

Fiskaren Hjalmar Modig, 1892-1972, berättade vid en intervju, att hans mor och Lotta i Gråtorpet en gång sett drottning Omma simma i Kvarnviken bort mot Rödgavel. På en fråga om hur hon såg ut, sade Modig, att det var en storvuxen kvinna med silverglänsande hår. En storvuxen kvinna, vars hår glänste som silver, försökte också en gång att stjäla ett barn från överjägmästare Baer i Stocklycke, enligt Modig.

När den simmande drottningen (Om det nu var hon?) försvann bort mot Omberg, var hon kanske på väg till sin gästbudsals Rödgavels grotta eller till sin förådsammare Fläskahålan. Eller kanske hon besökte sina vävkammare, en serie grottor in i berget. Ett ordspråk säger: "När drottning Omma sitter i sin vävkammare, är det bäst att inte vara på sjön".

Dimmornas drottning.

Har den mystiska drottningen aldrig funnits i verklighetens värld annat än som dimfigur? Ja, dimslöjorna över berget kan ibland ta sig underliga formationer. Vem har t. ex. inte hört talas om Vätterns oxe, som går till Tåkern och dricker. Har fantasin räckt till för att ge konkret form åt en oxe, då har man nog också kunnat se drottning Omma och hennes tärnor dansa, när dimslöjorna släpat över berget.

Såsom dimmornas drottning förekommer Omma till och med i Vedalitteraturen, efter vad en person som studerat indisk filosofi, sagt mig. Som dimmornas drottning är hon evig, som sådan behöver vi aldrig tvivla på henne. Men låt oss lämna alla möjligheter öppna. Visst kan hon ha funnits och fortfarande finnas i mera konkret form. En dag kanske du möter henne - kvinnan med det silverglänsande håret.

Jättarna.

Vi har redan talat om jättar, såväl Omma som hennes friare får räknas till detta storvuxna släkte. Berättelserna om jättarna och deras förehavanden förekommer i många variationer. Mycket känns igen från andra håll. Vid kristendomens införande tycks jättarna haft full sysselsättning med att kasta sten på de nya kyrkorna. Så gott som varje socken i grannskapet har kunnat uppvisa något stenblock, kastat från Omberg av någon arg jätte.

Persten.

Största stenblocket kom dinglande ända från Västergötland och har fått sitt namn av jätten som kastade det. Om motivet för detta jättekast finns en aggressiv och en fredlig variant. Den första var ilska på Heda kyrka, den andra att jätten Per ville hjälpa munkarna, som byggde Alvastöra kloster. Munkarna led brist på material. Per valde ut det största stenblock han kunde finna i Tiveden och slängde över. Som vanligt nådde interstenen ända fram, därför ligger den i dag kvar där den hamnade, utmed sjövägen, till glädje för dagens turister men knappast för munkarna som byggde klostret.

Påvel och Heda kyrka.

En bonde som övergått till kristna läran ville bygga en kyrka i Heda.
--Den kan jag bygga åt dej, sade jätten i Rödgavel. Om jag får god lön?
- Vad vill du ha? frågade bonden.
- Dej själv, svarade jätten.
- Det ska du få, sade bonden, under förutsättning att kyrkbygget blir färdigt på utsatt tid.

Bonden bestämde en tid, som var så knappt tilltagen, att han kunde känna sig säker. Men han hade underskattat jättens krafter. Han släpade upp det ena stenblocket efter det andra nerifrån Rödgavel. Med ängslan såg bonden att bygget skulle bli färdigt inom utsatt tid. Det blev bondens piga som räddade honom. Hon hade varit uppe på berget och mjölkat en ko, som gick på bete. Hon råkade då få höra jättens hustru säga till sin son:

- I morgon kommer Påvel hem med kristet blod.

På så sätt fick bonden reda på jättens namn och därmed makt över honom. Glad i hågen gick han upp för att bese byggnadsverket, där jätten nu höll på med sista pelaren.

- Påvel, Påvel, du sätter pelaren sned, ropade bonden. Då störtade jätten till marken och dog. Pelaren blev kvar i sin sneda ställning och har rättats till först i senare tid.

De andra Ombergsjättarna blev mycket förbittrade på Heda kyrka efter detta. Än värre blev det sedan en slug präst lurat till sig en av jättarnas silverskatt, smält denna och tillverkat kyrkkärl. Jättarna kom överens om att hämnas och hämta tillbaka sitt silver. Vid självaste

julottan skulle de slå till. Men folket i Heda hade blivit varskodda och ställt ut fat med nattvardsvin runt kyrkan. Detta kunde jättarna inte motstå. De drack sig redlöst berusade, började slåss och förgöra varandra. Julottebesökarna passade på tillfället och såg till att alla jättarna fick huvudena avhuggna. En av jättarnas kvinnor hörde skränet och oväsendet ända uppe på berget och sade:

- Sju ekskogars tid har jag levat, men aldrig har jag hört något värre.

Detta med de sju ekskogarna kommer igen i många av sägnerna från Omberg, inte bara om jättar utan också om troll.

Germunds stall.

I ett kärr norr om Elvarum, Germunds stall, brukade förr de betande djuren trampa ner sig. Det skylldes man på jätten Germund, som bodde under kärret och som drog ner boskapen till sig.

Andra källor säger att platsen fått sitt namn av rövaren Germund, som hade sitt tillhåll på en ö i kärret, där han dolde kreatur som han rövat nere på slätten.

Enligt en tredje version skulle en jägare och uppsyningsman, som ren-sade Omberg från rövare, haft sitt stall här.

Jätten från Jättersta.

En annan sägen berättar att det var jätten från Jättersta (Jettingstad), som tog ifrån Ombergsjätten silvret och gav det till Heda kyrka. Ombergs-jätten kastade då i vanmäktig ilska en sten mot kyrkan, som dock inte or-kade fram.

I sin bok om Rökstenen. 1981, framlägger Conny Pettersson hypotesen, att det är jätten från Jättersta eller Jättenstad, som avses i den del av texten, där det står om Vilen, som kunde slå en jätte. Men varför just jätten från Jättersta? Det fanns ju gott om storvuxna karlar på Omberg, enligt sägnerna. Det kunde ju lika gärna varit Rödgavel eller Påvel. El-ler varför inte Germund. Det borde ju ha varit en ungegift, värd att skild-ras på Rökstenen, att befria trakten från denne kreatursrövare.

Ragel lär en annan jätte ha hetat. Namnet Ragels brunn förekommer ju i dag på Ombergs karta, utvisande den plats där det en gång skall ha funnits en bebyggd odling.

Bergakungens palats.

Det ovala märke i Rödgavelsstupet, som skulle ha uppkommit genom en jättehästs hov (se kap. om drottning Omma), kallas för Rödgavels port. Det anses i en del sägner vara inkörsporten till Bergakungens palats. Här innanför hade jättarna sina guldkimrande salar och förtrollade trädgår-dar. Genom Rödgavels port åkte de ut med sina fyrspann, för att besöka släkt och vänner i Västergötland.

Spadtaget som blev Visingsö.

Efter vad Alfred Jonsson i Hammar, född 1860, berättat, skulle också sägnen om tillkomsten av Visingsö ha med Omberg att göra: " I Omberg bod-de sjöfrua. När Visingsö byggdes gick det till så här. Det var en jätte

6

och hans fru, som skulle gå över Vättern till Omberg. Det är för brett att kliva över, sa jättekvinnan. Du får lov att ta ett spadtag att häva i pölen. Jätten tog ett spadtag på Ombo Öjer på västgötasidan, och där syns märket än i dag. Där han släppte ut jorden vart det en fläck, som kallas Visingsö. På den klev de över till Gränna, och därifrån gick de till sjöfrua i Omberg. Hon ville bjuda på gädda, så hennes tjänsteflicka fick springa till Hammarsundet längst i norr och hämta en."

I södra Vätterbygden berättas en något annorlunda variant av den här sägnen. Där är det jätten Vist från Vistakulle, som är huvudpersonen. Eftersom denna kraftkarl numera står staty i ~~naturlig~~ storlek nere vid Huskvarna och bevisligen bär det som blev Visingsö i famnen, får vi nog anse att den versionen är den enda riktiga och sanna. Om man nu kan tala om riktigt och sant, när det gäller något så fantasibetonat som en sägen.

Trollen

Sägner om troll finns i lika många varianter och ofta med likalydande handling. Rödgavels grotta har ibland varit bebodd av jättar ibland av troll.

En variant säger att Rödgavelstrollen en gång ordnat en fest men glömt att bjuda västgötatrollen. Dessa blev arga och kom på festen o-bjudna, men först sedan de varit och stulit vigvatten i Rogslösa kyrka, som de stänkte på Rödgavelstrollen. Dessa fick då synen förvärd och började förgöra varandra. Rogslösaborna passade då på, att som ersättning för sitt förlorade vigvatten, föra hem trollens fina nort, som de tog till kyrkdörr.

Klockaren som hade dåligt ölsinne..

En annan berättelse om hur det blev slut på Rödgavelstrollen lyder så här. En trollkäring ville ha sina ungar kristligt döpta. De skulle få evigt liv då trodde hon. Ett troll blir ju eljest inte mer än ett par tusen år? Nåja, prästen i Västra Tollstad var inte ovillig göra käringen den tjänsten, men för säkerhets skull tog han klockaren med sig. Efter dopakten ställde trollen till med dopfest och såväl klockaren som prästen söp sig fulla av trollens goda öl. Klockaren, en stor stark karl, hade dåligt ölsinne. Han fick tag i trollens gamla släktklubba och började slå omkring sig. Snart låg alla trollen döda och prästen och klockaren satte sig i båten för att ro hemåt. Då sade prästen:

- Du har glömt någon. Jag hör någon skrika därinne.

Klockaren gick in igen och fick se en gammal trollkäring, själva stammodern.

- Sju ekskogar har jag sett växa upp och ruttna ner, men aldrig har jag varit med om ett sådant elände, jämrade hon sig.

- Är du så gammal käring, sade klockaren, är det tid nå att du dör.

Så slog han ihjäl käringen också. Sedan dess har det inte visat sig några troll i Rödgavel, sägs det.

Sägner.

Hälle källor.

En gång för mycket länge sedan bodde en man på Omberg som hette Häll. När han en dag kom hem från en resa, var det någon som viskade i hans öra att frun varit otrogen. Han blev vild och galen av svartsjuka och hotade henne till livet, om hon inte erkände. Hon bedyrade sin oskuld. När de efter en tid skulle rida till Borghamn och kom till en enslig plats, fordrade han åter att hon skulle erkänna. När hon inte gjorde detta, tog han sitt svärd och dödade henne. Innan hon dog förklarade hon, att som bevis på hennes oskuld skulle rinna upp tre källor på platsen. Detta skedde och de har sedan dess kallats för Hälle källor.

Även när det gäller Hälle källor finns flera versioner. Så här berättade August Johansson i Västra djurledet år 1911:

Hälle var en gård här på berget. Å en sönda skulle Jons döttrar i Hälle gå te körka. De va Tollsta körka. Å då vart di mördade utå sin bror. Å sen rann de opp tre styckna källor där på plassen. Men di brukte komma te körka var sönda, så prästen han vänta på dom. Men te slut to han opp te ingång:

Jons döttre i Hälle
söver allt för länge

Stavagumman berättade samma år:

-- De va tre frökna ifrå Stocklycke, å de skulle gå te Väversunna körka. Å då vart de mördade här ve Hälle källor. Å sen rann de opp en källa.

Tage Fredriksson i Broby har berättat:

- Innan Hjässan och Hjässatorget blev samlingsplatser, hade folket samlats vid Hälle källor så långt tillbaka i tiden att jag aldrig har hört talas om när de började där. Vid Hälle källor skulle alla dricka vatten. Klarare vatten finns inte, det kan jag intyga. Men ingen drack utan att offra något.

Peters pall.

En bonde från Heda hade sina oxar på bete i Omberg. Han var gift med ett mycket lett och argt fruntimmer, ett riktigt rivjärn. En gång hade oxarna gått bort sig. I två dagar hade bonden gått och letat efter dem. När han tredje dagen gick ut för att söka sina försvunna kreatur, sade hustrun:

- Nu får det bli slut med det här drivandet på Omberg. Laga nu så du får tag på oxarna, annars ska jag visa dej vem du är gift med.

När kvällen kom och bonden inte heller denna dag sett till sina oxar, vågade han inte gå hem. Han klättrade upp på en stenpelare nere vid Vätterstranden och satte sig att begrunda sitt öde. Slutligen fann han ingen annan råd än att störta sig i vattnet och nå så sätt ta sitt liv. Platsen där detta hände har sedan dess kallats för Peters pall eller Bondepallen.

Axel Johansson, född 1878, lantarbetare i Alvastra och boende där hela sitt liv, berättade några år före sin död om Murgrönagången. Genom en jordbävning skulle en spricka ha uppstått tvärs över berget. Denna spricka bearbetades av munkarna, bl. a. genom planterande av murgröna, varför den kallades Murgrönagången. Den sträckte sig från grusgropen vid Alvastra till Rödgavel, där den mynnade ut i någon av grottorna, troligen Fläskahålan. Johansson sade sig ha varit inne i denna gång, från Alvastrahållet ett tiotal meter, i sin barndom. Från Rödgavelhållet hade en pojke trängt in med en lina om livet, så långt denna räckte. Johansson betonade dock, att numera var denna gång helt igenrasad. Här inne någonstans, under den igenrasade gången, ligger klostershatten, enligt Johansson.

Att munkarna inte lät Gustav Vasa lägga beslag på alla klostrets dyrbarheter utan gömde undan en del, det är en upfattning som Johansson inte varit ensam om. Och var fanns bättre gömställen än på Omberg? Så vem vet vilka dyrbarheter som ligger där någonstans och väntar på sin upptäckare...

Fläskahålan.

Djupast av Ombergs grottor är Fläskahålan. Den kan ha fått sitt namn av att bönderna gömde sitt fläsk här under Sigismunkrigen. Men även andra dyrbarheter har funnits och kan fortfarande finnas här, t. ex. klostershatten? Från grottans innre går en smal, mörk gång till höger. Enligt en reseskiss av Teodor (Isidor Kellberg) 1893, hade en del personer undersökt den här gången och trängt in till ett djup av 30 famnar (54 m.). Där hade de funnit en vägg som stängde gången, men högst uppe hade de hittat ett litet hål, som de krupit upp i och inkommit i höga, breda valvgångar med släta granitgolv. På dessa valvgångar hade de inte funnit något slut, när de tvingades vända på grund av den dåliga luften.

Vid en undersökning sommaren 1975 undersöktes denna gång mycket nogga med hjälp av strålkastare. Några skatter hittades inte. Det lilla hållet, som Teodor talat om, kunde inte heller återfinnas. Men visst kan det finnas där. För den som är djärv nog och har tålamod och intresse bör det fortfarande finnas möjligheter att tränga in i Bergakungens salar.

Oxbåset.

Den vanligaste upfattningen är att Oxbåset fått sitt namn av att västgötar där störtade ner stulna betesdjur, slaktade och styckade dem och förde hem köttet till Västergötland.

En äldre legend säger att klyftan fått sitt namn av att jättarna där höll stall för sina djur.

Den enklaste förklaringen till namnets uppkomst är att en stig här ledde ner till vattnet, och att detta var ett av de få ställen där betesdjuren kunde ta sig ner till Vättern för att dricka.

Enligt Stavagumman var det i Rödgvælsgröttan, som en ox var bunden. När han rystar på sig skakar hela berget.

Förtrollade trädgårdar.

Enligt många utsago är skogsfrun eller skogssnuvan fram till mycket vacker och prydd med blommor, men baktill är hon som en ihålig stubbe. Genom sitt förföriska skratt förvillar hon vandraren. Många människor har blivit bergtagna eller sjuka, sedan de mött skogsfrun. För att häva förtrollningen måste man föra en eldbrand mellan skjortan och kroppen.

Allra farligast är att bli lockad in i Ombergs förtrollade trädgårdar. Visserligen kan man där få se många underbara och sällsamma saker, men det finns bara ett sätt att hitta ut därifrån. Det skulle irritera Ombergs hemliga makter alldeles för mycket att här i tryck tala om hur det går till. Det går heller inte att ropa ut det för stora menigheter, det kan möjligen viskas. Mitt råd blir därför: Innan du beger dig ut och vandrar på Ombergs stigar, besök Naturum, och låt värdinnan där viska det i ditt öra. Tag inga risker. Tänk på alla dem som gått vilse i Ombergs förtrollade trädgårdar och aldrig kommit tillbaka.

Stridsmännen i berget.

Längst inne Omberg bidar en krigshär, sittande till häst och med glimmande lansar, redo att i landets ödestimma rida ut och frälsa Sverige. Om denna legend, som är känd från andra berg t.ex. Kinnekulle, har Jarl Hemmer skrivit en ståtlig dikt "Stridsmännen i berget".

Seder och traditioner.

Vitlersbäcken.

Det var inte bara vid Hälle källor som folk förr samlades. Kristi himmelsfärdsdag skulle man hämta lera från Vitlersbäcken. Man använde leran till att stryka över murbandet i spiseln. Det skulle skrämma bort spöken och otvg och hålla sjukdomar borta ett helt år framåt. Bohman skriver om denna sed att hämta kalkbleke: "De som för ovannämnda ändamål samla sig vid norra ändan av berget eller kalkstensbrottet, fara därifrån sjöledes till Mullskäerna och åtföljda av ortens virtouser, såsom klarinettblåsare, violister o. d. framflytta de under sång och musik till föresatt ställe. Nu klättra de vigaste upp för skifferlagret, vardera försedda med en säck, som vid uppkomsten ifylles, nedrullas och emottages av de nedanstående, och sedan detta bestyr under varjehanda löjligen uppträden är förrättat, återvänder hela sällskapet till det ställe, varifrån utfarten skedde."

Ättestupan vid Västra väggar.

Vid denna Ombergs vackraste utsiktspunkt, där bergväggen stupar 90 meter ner i Vättern, borde man egentligen inte tala om ond, bråd död. Vi vet inte hur länge sedan det var sedan den siste åldringen knuffades ner för stupet. Vi vet bara att det troligen förekommit i en annan tid med ett annat tänkesätt och en annan religion. Vi vet inte heller vad bären och barren på de här förekommande, på de här förekommande giftiga, tusenåriga idegranarna, kan ha använts till. Var det kanske dekokter av dessa bär, som drottning Ulvhild en gång använde till den onda dryck, som hon gav sina män, när hon tröttnat på dem.

Annanda Hjässe.

Traditionen att samlas på Hjässan annadag pingst är månghundraårig och kan ha sitt ursprung i blotfester under hednatiden. Om väderleken var vacker, berättas det från 1700-talet, samlades man i tusental, dansade och sjöng. Larmet kunde ibland uppdrivas till sådan höjd, att särskilda tillsyningsmän fick anskaffas för att uppehålla ordningen. Till den tidens traditioner hörde att man klädde ut en pingstbrud med uppvaktande tärna.

- I min barndom, berättade Tage Fredriksson, född 1874, brukade sex till åtta ångbåtar komma med passagerare till Hästholmen från Västergötland, Småland, Motala och Askersund. På en gång kunde ända till 10.000 personer samlas på Omberg. Till Omberg skulle alla människor annadag pingst. De som inte kom med båt tog sig fram till fots eller i lövade skrindor, lövkärror, som vi kallade dem. Jag tror att hälften kom i lövkärror. På Hjässan serverades öl, fast det redan då var förbjudet. Det dansades, och dansen slötsregelbundet med slagsmål. Utom dansen förekom det att spektakelmakare slog sig ner på Hjässatorget. Där kunde det fin-

12

nas tio, tolv karamellstånd och ^{Ättor}läskedrycks säljare. Omberg var utan konkurens på annandag pingst.

Ja, "dra ista till Hjässen", det skulle man. Min mor, född 1876, har berättat, hur man vid sekelskiftet vandrade i stora skaror från Stora Åby och Ödeshögs skogsbygder. Vid denna tid började också järnvägarna föra folk till pingstfesten. Lövade godsvagnar i långa rader blev ibland för mycket för de gamla frustande ångloken. De gick så långsamt i kurvorna, att passagerarna han^vgå av och plocka blommor på dikeskanterna. Annanda Hjässe var i seklets början full marknad. Där fanns varitéer och starka män. Där var slänggungor och karuseller och massor av försäljare av olika slag. Flera dansbanor var uppsatta, men man dansade också gärna i gräset. Mat och kaffe serverades vid flera stånd. Ibland gick det hett till. Någon har sagt att det stod en doft av snus, brännvin, slagsmål och våldtäckt över denna tids pingstfestligheter.

När jägmästare Grinndal blev chef på berget 1915, tog han bort det mesta tingel-tanglet och marknadsgycklet och försökte ge festen mera ordnade former med föredrag och dylikt. När bilismen gjorde sitt intåg måste festen, av parkeringsskäl, flyttas från det traditionella Hässatorget till Höje äng.

I dag är det Ödeshögs kulturnämnd som upprätthåller traditionen. Man har försökt ge festen en kulturell prägel, genom att förvandla den till en sång och musikfest. Men fortfarande kan man där se kraftprov och starka män, genom den dragkamp, Ombergsdraget, som årligen äger rum.

Mötesplats och vallfartsort.

Förutom spontana folkfester som Annanda Hjässe finns flera exempel på omsorgsfullt arrangerade fester på Omberg med berömda talare och kulturell underhållning.

Vid Östergötlands första ungdomsmöte (ordnat efter mönster från Dalarna, Värmland och Västergötland) i Vadstena midsommarhelgen 1908, talade Verner von Heidenstam på Omberg. Midsommardagen strömmade många tusen personer till Omberg, enligt Östgöta-Bladet. "Klockan half 1 beträddes den med blågul duk prydda talarestolen af dagens hufudtalare skriftställaren Verner von Heidenstam". Han berörde flera ämnen och avrundade med några ord om utsikten från Omberg: "Och vilken bygd är det inte, som breder sig omkring oss! Här under oss åt ena sidan de öppna östgötafält, som fädrens arbete gjort bördiga och rika och där trivsam gladlynthet har bo innanför gårdsgrindarna. Och där i väster nedanför skogsåsarna den blåaste bland sjöar, där man åt två håll inte ser land. Skymde ej grantopparna, skulle jag härifrån kunna se de avlägsna Tivedshöjder, mellan vilka jag hade mitt barndomshem. Högt inför de tusen som här är samlade vill jag tacka mitt öde för att jag har fått en sådan födelsebygd. Det är en gåva som doftar glädje till livets sista stund!"

Ideella och politiska sammanslutningar har ofta kallat till möten på Omberg. För femtio år sedan började t. ex. Svenska Missionsförbundet

13
med en Årlig samling på Omberg, som brukar ha stor tillslutning. På politiska sammankomster hör Arvid Lindman, Persson-Bramstorp, Tage Erlander och Torbjörn Fälldin till talarna.

Mycket uppmärksammade blev de hembygdsfester, som hölls av Östergötland-Holavedens hembygdsring i början av 1930-talet, då den senare så kände hembygdsforskaren och bokutgivaren Elis Kågén, Tranås, höll i trådarna. År 1932 t. ex. besöktes denna stämma av 20.000 personer. Prins Carl höll högtidstalet och Sven Jerring var där och refererade för radion.

Men Omberg har inte bara besökts i samband med fester. Oräkneliga är de människor som i alla tider strömmat till sagornas och blommornas berg. Deras ärende har varit avkoppling, njuta av utsikten, av blommorna och grönskan och kanske en stunds meditation. Författaren K. G. Ossianilsson sammanfattade, i ett föredrag på Hjässan 1946, de omkringboendes intresse för berget i några ord, som sedan har utvecklats till något av en slogan: "Omberg, östgötarnas heliga berg."

Lite Ombergshistoria.

Fornborgar.

På Omberg finns tre såkallade fornborgar. De anses ha tillkommit på 500-talet eller däromkring. På den tiden var det strider mellan göter och svear. Folket omkring berget behövde lättförsvarade och otillgängliga tillhåll, där de kunde dra sig undan med familjer och boskap: Det behövdes alltså ganska stora områden. Hjässan, som hade en försvarsmur på norra och södra sidan, måste varit idealiskt vad storleken beträffar. Även Borggåln eller Bygdeborgen, som ligger strategiskt vid Surmossen, håller måtten. Däremot kan inte borgen vid Brottsledet ha rymt så mycket människor och djur.

Klart är att borgarna varit försvarsanläggningar. Men har de verkligen använts så som den gängse arkeologiska uppfattningen anger? Vi har i avsnittet om Omma, sett hur sägen och tradition placerat en drottning i borgen vid Brottsledet. Verner von Heidenstam har med visionär blick skildrat livet i borgen vid Surmossen i dikten Bygdeborgen. Men sista ordet har inte sagts om dessa borgar. Femte århundradet var en dunkel tid utan andra historiska källor, än vad utgrävningar kan ge. Dessa borgar sätter fantasien i rörelse. Och kanske det finns flera ännu oupptäckta borgar och försvarsanläggningar på Omberg.

Redaktör Gunnar Sträng berättar t.ex. i en tidningsartikel från 1950-talet, om hur han och Olof Lindberg under ett strövtåg utmed vättersidan fann ett otillgängligt förskansat tillhåll, som de dönte till Rövareborgen.

Elva bokar.

Elva bokar var på sin tid ett vida omtalat fenomen. Det var ursprungligen tolv stammar, vardera av en vanlig boks tjocklek, men växta i cirkel från en enda rot. Den gick då under namnet Anostlaboken. Men så tyckte en bonde på 1600-talet att Judas inte borde vara med. I religiös nit högg han därför ner en av stammarna. Det skulle han inte ha gjort, för efter denna åverkan blev han snart sjuk och dog. Numera finns ingenting kvar av det märkliga trädet. Carl von Linné omnämner det i sin Öländska resa. År 1845 fanns ännu sex av stammarna kvar, som bildade ett så stort rum att tio till tolv personer kunde rymmas där. År 1864 rapporterades den till största delen vara förtorkad och 1891 är den helt borta. Ett otal namn lär ha varit inristade i trädets bark, däribland Karl den elvtes och tolvtes egenhändiga namnteckningar.

Egendomligt nog kan man även idag se elva bokar, men denna gång planterade på Hjässatorget och naturligtvis inte från samma rot. Där har planterats tolv träd men ett av dem lär inte ha utvecklat sig.

Ett annat uppmärksammat bokpar var Adam och Eva, två sammanvuxna bokstammar med en diameter av omkring två meter. Vintern 1889 föll detta jätteträd för stormen och lämnade trots ihåliga stammar 20 kbm. ved.

Liksom många andra otillgängliga ställen har Omberg varit tillhåll för rövare. Namnet Grisabackarna vid riksväg 50 är t. ex. en påminnelse om detta. Här låg Grisaligan i försåt, när bönderna var på väg med sina grishalvor till staden.

När Karlsborgs fästning byggdes togs stenen från kalkstensbrottet vid Borghamn. För att få stenen billigt bruten höll kronan en fångkoloni på platsen. Fångarna kallades av befolkningen för bockar. En påminnelse härom är Bockakyrkogården.

Dessa bockar hade, liksom fångar i alla tider, benägenhet för att rymma. I Omberg fanns det stora möjligheter att hålla sig dold under dagarna, för att på nätterna bege sig ner på slätten och stjäla. Klot av tjära och svinahår lär ha använts för att slänga i gapet på vakthundarna. Att infånga förymda bockar kunde vara ett lönande näringsfång, eftersom kronan betalade en viss summa för varje återförd fånge. Även fångarna själva kunde utnyttja detta:

- Om jag rymmer i morgon. Hur mycket får jag av prissumman, om du får fånga in mej?

Det budet kunde ibland bli svårt att motstå för fattiga ortsbor, som fångarna kom i beröring med.

Signaturen Quivius (Elis Åström) skriver i en tidningsartikel om en gammal Rogslösabo, vars mormor berättat, om hur en bock mitt i natten kom inklivande genom ett fönster i en gård en halv mil från Borghamn. Vid fönstret stod en säng, där ett par barn låg och sov. Bocken klev ljudlöst över sängen och fram till husfadern och väckte honom:

- Nu kommer jag, sade han. Nu ska du följa med mej till Borghamn.

Husfadern var glad över att få sina sex skilling av belöningen, så mitt i natten stegade han iväg till Borghamn med sitt fynd.

När kronoarbetares kåren upphörde på 1870-talet blev det slut på rövarebanden i Omberg och betydligt lugnare i trakten.

Ur Ombergs djurgårds historia

John Bohman skriver att djurgården som inrättning går långt tillbaka tillbaka till Alvasstra klosters tid. Han berättar också att "hertig Johan till Östergötland ofta ^(uti sin tid) uppehållt och förlustat sig här".

I samband med ett kungligt brev av Johan III med yrkanden rörande Alvasstra kloster heter det: "så vele wi och hafwa ther en lustgård upobvægd, efter ther i orten är god jacht och annan lägenhet".

Ombergs eventuella öden som djurgård och lustgård är mycket osäkra in- till år 1618. Detta år får ståthållaren på Vadstena slott Lindorm Ribbing befallning att inhägna en liten djurhage på Omberg.

År 1652 får djurgården sin slutliga utformning, då åtskilliga hemman införlivades med området. Vid 1665 års riksdag förklarades Ombergs djurgård för "omistlig".

Fyra meter hög gärdesgård.

Enligt en karta och beskrivning av lantmätaren Johan Ekeboom 1716, omfattade djurgården då 5900 tunnland, varav 1900 på Dags mosse. Detta stora område inhägnades av en väldig gärdesgård 8880 famnar (15806 meter) lång och 6,5 alnar (3,86 meter) hög. Gärdesgården var indelad i 60 länkar, varje länk innehållande 148 famnar. Den som underhöll en sådan länk fick antingen avdrag på kronoräntorna eller 4 daler 16 öre årligen. Öppningar i gärdesgården, så kallade led, fanns vid Västra- Södra- och Norra djurleken samt vid Dagsholmen (Holmen) och Brottsledet.

Till hjortarnas och dofhjortarnas utfodring vintertid var anslaget höet från tre ängar vid Holmen, Elvarum och Ellstorp. Dessa lämnade årligen 60-70 parlass hö, vilket förvarades i fyra utfodringslador i olika delar av berget.

När djurvaktaren kom till foderladan för att ge djuren hö, sammankallade han dem med klubbslag i ladans vägg, skriver John Bohman. Vid denna signal anlände med vindens hastighet oftast en hundratalig skara, omringande sin försörjare. Dåliga skördeår med stränga vintrar räckte ej det egna höet, utan foder fick anskaffas genom landshövdingeämbetets försorg. Varje sommar erhöll djuren saltsleke. Under den tiden fick inga betsdjur hålla till på ~~berget~~ ^{på} berget. Böndernas kreatur fick inte slicka i sig av kronans dyrbara salt.

För djurens skötsel fordrades personal. Under 1700-talet var vid djurgården anställda förutom djurvaktaren, fem ledvakter och en skogvaktare jämte drängar.

Vakthållning på Vätterns is

Under vintern då yrsnön tornade upp sig mot gärdesgården, tog sig vargar lätt över på skaren. Då fordrades vakthållning och snöskottning. Tog sig odjuren ändå in fordrades skallgång. Dessa åliggande drabbade allmogen i Dals och Lysings härader. Den 5 februari 1735 var det särskilt kritiskt då såväl varg som lo invaderat djurgården. Då fick även Aska och Göstrings

17
härader rycka in och delta i två dagars skallgång. Fyra häader på march. Det måste varit en hel armé. En del måste haft 5-6 mil att vandra till Omberg och måste haft matsäck med sig för en hel vecka. Och hur hade man det med nattkvarter i februarikylan?

Ett kungligt nöje.

Att jaga på Omberg var ett nöje för kungligheter och hovfolk. Drottning Kristina skall ha prövat sin lycka där. Undrar om namnet Drottningkullen kan hänföras från denna tid? Kanske var det på denna kulle som drottningen stod på pass. Karl XI ägnade också ett par dagar åt Omberg, när han i oktober 1673 besökte Östergötland.

I Freberga mellangård finns den gamla jaktstuga bevarad där Fredrik I logerade under ett jaktbesök. En trätavla berättar följande: "Den stormäktige konung Friderich och Sveriges ädla kong har vijlat i denna kammare mitt unna sommaren låg som var den nittonde i juli, månad sjuttonhundratjugotvå, och den tjugonde i samma månad drog han sig härifrån, önskades nu af hiertat med allvart sådan dict att Gud han ville styrka vår konung Friderich att han i åhren många med all sin härlighet må lefva med stor froma i all evighet."

Sommaren 1761 lämnade konung Adolf Fredrik sin kära svarvstol och ankom med talrik svit till Vadstena den 21 juli. Dagen därpå intog de kungliga middag å djurvaktarbostället Höje. Under den därpå följande jakten ~~fälldes~~ fälldes 15 djur av de kungliga. Kronorinsen Gustav, då 15 år, var med och även lilla prinsessan Sofia Albertina lär ha skjutit som en hel karl. Dåvarande djurvaktaren Carl Gustaf Lindroth, som tog emot det kungliga sällskapet och ^{ordnade} ~~lände~~ klappjakten, skötte sig så bra att han blev utnämnd till hovjägare. Även detta besök lämnade en minnestavla efter sig. Den förvarades i en sal på jägmästarbostället och förstördes då detta bran ned 1921. Den förkunnade bl. a., att kungafamiljen genom att intaga en måltid har upphöjt denna ringa herdekojan till ett kungahus.

Blev det för långt mellan de kungliga jakterna försåldes en del djur levande. En kungörelse härom 1757 av landshövding G. A. Lagerfelt upplyser även om till vilket pris djuren kunde erhållas. Sålunda kostade "en stor Kronhiort 54, ett Krondiurs Galldiur 42, ett ungt Krondiur 30, en Krondiurs kalf 24, en stark Dof-Hiort 42, ett Dof-Diur Gall 30", allt i dåtidens gängse betalningsmedel daler koopparmynt.

Tjuvskyttar i farten.

Det goda hjortköttet på Omberg var naturligtvis begärligt för den halvsvältande och fattiga ortsbefolkningen. Det var många som försökte dryga ut den magra kosten med en hjortstek, trots hårda straff. Till och med ett dödsstraff utdömdes en gång av Lysings häradsrätt, trots att den åtalade Esaias i Stenbrostugan bedyrade att han varit tvingad skjuta en hjort på grund av hungersnöd. Göta hovrätt upphävde domen och sänkte straffet till böter.

Den 6 oktober 1662 åtalade underjägmästaren Henrik Semell Jonas i Åerud i Ödeshöps socken. gift man och prästson, för att ha skjutit en hjort

18.
och en hjorthind i "själva djurgården Ämmeberget". Detta förnekade Jonas Semell förklarade då att även om Jonas ej skjutit någon hjort den här gången, hade han gjort det många gånger tidigare. Att Jonas förklarade att han var en fattig man med tre små barn att försörja gjorde inget intryck på rätten. Jonas fick böta 100 daler silvermynt.

Semell säger att han och hans ledvakter ej utan största livsfara "i djurgården vistas kan", enär där dagligen skjutes. En som Semell gärna ville komma åt var Sven i Bomhult. I trettio år hade denne bonde jagat i djurgården utan att någon hade kunnat sätta fast honom. Semell tog med sig länsman och några vittnen till Bomhult en natt för att visitera. Där fann man "torkat hjortkött 4 ^{unt} samt 6 cron- och dofhjortehudar, ett råbockskinn, tre rätt sköna bysser". Såväl Sven som hans son fängslades och fördes till Vadstena slott. Vid den följande rättegången bedyrade "12 bofaste och trovärdiga män genom ed", att Sven och hans son skjutit djuren i skogarna kring Bomhult och i Grantorpaskogen i Rinna. De anklagade frikändes.

"Förbud emot olofligt diurskjutande"....

I År 1745 av Kungl. Maj:ts stadfästa "förbud emot olofligt diurskjutande uppå Ombergs Djurgård i Öster-Götaland", fastställdes följande straffsätser:

Första gången: 20 var spö eller 16 dagars fängelse på vatten och bröd.

Andra gången: Ett års straffarbete på någon kronans fästning.

Tredje gången: Tre års arbete vid någon fästning eller Ankarsmedjan i Karlskrona.

Kronans personal kunde få 20 riksdaler om de angav någon.

Djurgårdens upphörande

Med tiden stod det klart att denna omfattande och dyrbara apparat inte kunde upprätthållas för några hjortars skull. Bönderna var också mer än belåtna på skallgångar och vakthållning, i synnerhet den på Vättern vintertid, där de ådrog sig ohälsa, enligt en samtida rapport.

År 1786 föreslog dåvarande landshövdingen i Östergötland, Fredrik Georg Strömfelt, att djurgården skulle upphöra, och i ett kungligt brev den 26 februari 1787, bestämdes att stängslet ej längre skulle underhållas. Antalet djur beräknades 1794 vara c:a 4000 stycken men var 1805 nere i ett sextiotal. Detta år kom Kungl. Maj:ts befallning att djurgården skulle upphöra och djuren försäljas på auktion. Denna ägde rum den 12 mars 1807. En del av djuren översändes till Stockholms djurgård. Några ~~va~~ kronhjordarna undgick infångandet och ännu på 1820-talet kunde man se dem på berget. Sedan försvann de för att först i våra dagar bli inplanterade igen.

Namnformer som Djurkälla, Hjortbrunn, Brottsledet och Södra- och Västra djurledet är i dag det enda, som påminner om den tid, då Omberg var kunglig djurgård.

Elvarum.

I sagornas värld ska det en gång ha legat ett slott med elva rum på Omberg. Med lite fantasi kanske man kan föreställa sig, att det var älvorna som bodde där. Utan att behöva ta fantasin till hjälp kan man konstatera, att Elvarum för inte så länge sedan var en bebyggd gård, ett kronojägarboställe. Broocman omtalar det som ett helt hemman.

En minnestavla vid de gamla husgrunderna berättar om de sista som bodde på denna vackra plats. Det var kronojägare Karl Peter Ekström 1856 - 1872, och han hade 18 personer i sitt hushåll. En dräng och en viga höll sig kvar ytterligare några år.

Vi minns ej de som gick stegen
på slingrande stigar hit.
Nu växer det skog på tegen
som tack för allt släp och slit.

Denna dikt, skriven av nuvarande kronojägarfrun och Naturumvärdinnan Inga Svensson, avslutar minnesstenens text.

Stocklycke.

Gården har hört till Alvastra kloster och blev sedan djurvaktarboställe. År 1828 omtalas Stocklycke som ett halvt hemman, varunder lydde torpstället Sörgärdet. Avkastningen av gården tillföll då kronoparkens inspektör såsom lön.

Mangårdsbyggnaden, uppfört omkring 1825, är i dag reception och matsal för vandrarhemmet, som började här 1934. Ladugården ombyggdes i början av 1970-talet och blev Sveriges första Naturum.

På Stocklycke äng bland blommor och blad
där blir åter själen förnöjsam och glad

Så skaldade en gång Carl David af Wirsén om det blomsterparadis som Stocklycke äng då var. Sedan höll det på att växa igen men restaurerades på 1960-talet och gör nu åter skäl för de vackra versraderna.

Höje.

Höja omtalas redan 1327, då John Erlandsson testamenterade sina lösören till Alvastra kloster. Han hade av munkarna fått sig upplåten klostrets gård Höje på livstid för sig och sin maka.

Under djurgårdstiden omtalas Höje som bostad till djurvaktaren. När Omberg 1805 förvandlades till kronopark blev Höje jägmästarboställe. Den nuvarande byggnaden uppfördes 1922, sedan den gamla brunnit. Den används numera som kursgård av nykterhetsrörelsens scoutförbund i Östergötland. Jordbruket, som är utarrenderat, är numera det enda aktiva på berget.

Övriga gårdar.

Talrika odlingsrösen talar om en tid då Omberg var mera uppodlat och bebott av människor än i dag, och att dessa människor försökte finna sin bärgning i områden, som för oss ter sig olämpliga. Broocman om-

talar bl. a. Portebol som ett halvt hemman, Ellstorp ett halvt och Kålstorp ett fjärdedels hemman. Utjorden Michaelstorp betecknar han som "af-hyste". De så kallade djurleden Norra- Södra- Västra- samt Brottsledet var unptagna till vardera ett fjärdedels hemman. Norra djurledet t. ex, som var beläget vid norra udden av Dags mosse, hade tre till fyra tunnors utsäde.

Skogsskolan.

Våren 1859 beslöt skogsstyrelsen att en skola, för utbildning av skogsvaktare för statens räkning, skulle uppföras på Omberg. Redan i oktober började första kursen i den då ännu ej helt färdiga skolbyggnaden. Lärare var överjägmästare Sjögren och skogsrättaren Gyllenhammar. Redan 1861 fick man, på grund av eldsvåda, uppföra en ny skolbyggnad.

År 1886 utökades skolan med en förberedande kurs för elever, som ämnade söka in vid skogsinstitut. Skolbyggnaden påbyggdes då med en våning. År 1916 sökte 116 elever till skolan, varav 20 antogs. C.M. Sjögren efterträddes 1896 av lektorn vid skogsinstitutet, Hugo Vestberg. Jägmästare Torvald Grinndal tillträdde 1915 och blev den siste föreståndaren för skolan, som höll sin sista examen 1934.

Skogsskolans elever kallades av befolkningen för stutar och var, av äldre personers berättelser att döma, populära i orten, framförallt hos det täcka könet.

Skogsskolans lokaler togs 1935 i anspråk av en lantmannaskola. År 1955 var även den epoken slut.

Mörkahåldammen.

Eleverna vid skogsskolan togs även i anspråk för praktiskt arbete. ~~Fiskdammarna vid Höje och fördämningen vid Mörkahålkärret~~ är påminnelser om detta. I dessa dammar, som restaurerades på 1970-talet, lär en gång i tiden ha funnits såväl bäcköring som sutare och rudor.

Dags mosse.

Mossen var en del av djurgården. Den var då överväxt av tall, och var kronhjortarnas mest omtyckta ställe, en samlingsplats för orrlekar och i flera avseenden ett intagande bihang till Omberg, enligt John Rohman.

Kronan som nyodlare.

Närdjurgården upphörde var frågan: Vad skulle man göra med mossen? Det gick en nyodlingsväg genom landet vid den här tiden och flera privatpersoner lade in ansökan om att få odla området. Kronan ansåg det emellertid lämpligast att odla mossen i egen regi. Hushållningssällskapet tillstyrkte i ett utlåtande, där det heter: Att mossens uppodling borde lända till oberäknliga fördelar i framtiden, inte bara för den blivande produktionen utan även för klimatet i den omkringliggande trakten, som genom uttorkande av detta vidstäckta frostnäste, skulle bli tjänligare och sundare för både människor och djur. Och så skulle man utvinna ett stycke åkerjord om 1650 tunnland, som dittills legat till ingen nytta. Kostnaden beräknades till 45137 riksdaler. Det hela borde bli en lönande affär. Jorden kunde utarrenderas till privatpersoner. Även om man räknade en så låg arrendeavgift som en fjärdedels tunna per tunnland, skulle företaget ändå ränta sig med åtta procent. Skulle däremot hela området begagnas för kronans räkning, ansågs lämpligt att sätta potatis på alltsammans första året. Men eftersom 1600 tunnland krävde en utsädesmängd av 8000 tunnor potatis, och en så stor mängd inte gick att frambringa, var det nog bäst att så "hafra" först, av vilken sort god skörd med säkerhet kunde påräknas.

Arbetet påbörjades 1822. År 1825 var mossens norra del ännu orörd, men på den södra delen stod 61 lotter klara för utarrendering. Bortauktioneringen misslyckades dock. Länstyrelsen fick avslå de inkomna anbuden såsom aldeles för låga.

Stora mossbranden.

Året därpå härjades mossen av en väldig brand, som pågick från mitten av sommaren till långt fram på hösten. Hela den omkringliggande trakten låg insvent i en vedervärdig torvrök. Men detta opåräknade ingrepp var till nytta, när det gällde uppodlandet av de torrlagda markerna. Där elden gått fram var det lätt att reda till såbädd. Genom statens försorg besåddes nästa år 140 tunnland. Det blev en god skörd av bland-säd, råg och havre, medan ett försök med vete slog aldeles fel.

Mossens uppdelning.

Staten fortsatte inte med att vara jordbrukare på Dags mosse. Inte heller fullföljdes uppodlingen av den norra delen. Hela mossen delades ut i form av lotter med full äganderätt till bönderna i trakten som ersättning för förlorade skogs- och betesrättigheter på Omberg. Många gårdar på slätten har fortfarande kvar sina lotter där nere av såväl torvmosse som odlad jord. Många lotter såldes till torvfabriken, som startade 1885. Många av lotterna såldes till nyodlare. Det växte upp en hel

rad nybyggen på den bördiga mullen. Den som i utredningen för 160 år sedan talade om potatis, var inne på rätt väg. Det är på potatisen som de många småbrukarna på Dags mosse tagit sin bärgning. Som i alla småbrukarbygder har på senare tid många många ställen rationaliserats bort eller blivit fritidstorp.

Omberg och vargarna

När djurgården upphörde blev det vargarnas tid på Omberg. Den 17 juni 1839 rapporterade Petter Larsson i Stocklycke inför Västra Tollstad sockenstämma, " att vargar som en längre tid sig uppehållit i Omberg och Dags Måse; derstädes af i nästgränsande Byar och Torp fällt och dödat flere kreatur och anhöll att stämman måtte behandla ärendet och hos Konungens Befallningshavande i Linköping anhållan göras om tillåtelse att till desse, högst skadlige rofdjurs utrotande, skallgång så fort som möjligt måtte tillåtas."

Tillsammans med till Omberg gränsande socknar ordnade man skallgång. Varje hemman fick avlägga avgift till skallgångskassan. Man hade även en särskild nätkassa. På Omberg använda vargnät kan än i dag beskådas i kyrktornet i Västra Tollstad.

Man fångade även vargar i gropar av vilka spår ännu kan upptäckas. Skräddarmästare Georg Wolf i Borghamn berättade, att en varggrop var 3 alnar i diameter, 5 alnar djup, klädd med virke och med en stång nedkörd i mitten. Gropen var överklädd med ris och vid stången hade man en åtel, som oftast var en levande gås eller anka. När vargarna hoppade och skulle ta gåsen, ramlade de ner i gropen. Carl Johan Abelin, som var jägmästare på Omberg 1849-56 och en stor vargjägare, hade en morgon två vargar och en gammal käring i samma grop. Vargarna var lika rädda som den tjutande käringen, berättas det..

En modig sjuåring

Melker Johansson, Ödeshög, berättar att hans morfar Kalle Pettersson, född 1834, som barn bodde vid Dags mosse. Han hade en egen kidde (killing), som var hans bästa vän. En dag fick Kalle se en stor hund komma hopande över gärdesgården, hugga killingen i nacken och släpa honom med sig. Pojken, som då var sju år, var inte med på att släpa lekkamraten ifrån sig utan gick till angrepp med en gärdesgårdsstör. Hunden fräste och högg åt pojken, som emellertid inte ville ge sig utan försökte slita killingen från hunden. Då kom modern ut på farstubron:

- Stopp! Släpp pojke, skrek hon. Ser du inte att det är en varg?
- Jag struntar i vem det är, sade pojken. Det är min kidde.

När pojkens mor närmade sig blev vargen rädd, släppte sitt tag och lufsade iväg. Killingen var, till pojkens glädje, inte värre skadad än han överlevde.

Den sista vargen

Ingen vet med säkerhet när den sista vargen dödades i Ombergsbygden. Enligt hushållningssällskapetets statistik dödades i Östergötland 44 vargar år 1843. År 1860 hade antalet gått ned till 10 stycken. Den sista vargen dödades, enligt denna statistik 1864. Detta stämmer inte med Wulf Widegrens tämligen säkra uppgift, att en varg sköts vid Valla Säteri i Rök på förvintern 1868-69. Det var gårdens rättare, som med ett välriktat skott från ladugårdsdörren knäppte besten, när den var på väg till gödselstacken. Kanske detta var den sista vargen i Ombergsbygden.

Jan Modig och bruden på Omberg.

Bruden på Omberg heter en av Emilie Flygare-Carléns romaner. Den hör inte till författarinnans bättre böcker. En utsökt pigroman har någon kallat den. Vad som gör den intressant är miljöskildringen. Så här skriver författarinnan i en fotnot: "Nu vill det här säga när detta nedskrevs, nämligen sommaren 1845, då jag på Omberg lärde känna de flesta av de i berättelsen spelande personerna, och därjämte erhöll den högst egendomliga jägmästaren M-s tillåtelse att införa honom så livs levande som möjligt jämte en teckning av hans rum i min tilltänkta skildring. När boken blivit färdigtryckt erhöll han den och förklarade ej däröver ringaste missnöje."

Vem var denne jägmästare M-?

Jan Modig var född i Karlshamn 1774. Efter juridisk examen i Lund blev han först häradshövding, innan han kom till Omberg, där han åren 1801-1849 residerade på Höje som överjägmästare och inspektör för Ombergs djurgård, senare kronopark. År 1830 erhöll han hovjägmästartitel.

Modig var en av de dominerande personerna i Västra Tollstads kyrkliga och kommunala liv. Han nämns som en av socknens ståndspersoner och förekommer ideligen i protokollen. I mycket var han före sin tid och kom ofta i konflikt med de konservativa bönderna, bl.a. när det gällde skolundervisningen. På Omberg lär han ha utfört många kärrdikningar och nyodlingar. Han var också en av de första som använde konstgödning (benkli o.d.) i jordbruket.

Hur är då Modig skildrad i Flygare-Carléns nyckelroman? "Den gamle överjägmästarens kraftfulla vilja, ordningsälskande sinne och ungdoms friska själ røjde sig överallt", skriver hon, "från den siratligt städade gården ända till hans egna rum, vilka utgjorde den mest trogna kopia av grunddragen i hans karaktär." Så övergår hon till att skildra våningen, där det vimlade av gammaldags bössor, kruthorn, hagelpungar och allehanda jakttillbehör. Möblerna var tunga och gammalmodiga. Bokhyllor innehållande romaner och äldre skaldeverk fyllde väggarna. En stor uppstoppad björn, upprest på baktassarna, vittnade om yngre dagars djärva bedrifter. "Över soffan hängde en målning, den gamle herrns förtjusning". Den föreställde en skön kvinna i morgondräkt, då hon fäste upp sitt strumpeband. Den gamle charmören hade, vid en vistelse på Medevi brunn, träffat en skön kvinna, som han haft en artist att i hemlighet avporträttera på detta raffinerande sätt.

Modig var gift med Charlotte Sophie Laurbeck och får man tro Flygare-Carlén var de mycket lyckliga, men på sitt speciella sätt. Modig ansåg att man ej kunde njuta huslig sällhet med en hustru, om där inte fanns anledning att disoutera och förarga sig minst fem å sex gånger om dagen. Då makarna Modig bröllopsdag nalkades för tjugofemte gången,

ville hustrun rusta för silverbröllop. Jägmästaren hade annan åsikt:

- Nej, mor, låt oss vänta fem år till, så firar vi det trettioåriga kriget istället.

Förebild till romanens brud var jägmästarens dotter Kerstin. Här tycks inte författarinnan ha följt verkligheten, eftersom Kerstin aldrig gifte sig. Jan Modigs sonsons son envoyé Einar Modig har i sin bok, Diplomattjänst med mellanspel, skildrat hur han som ung besökte Kerstin i hennes våning i Stockholm, och om hur hon då berättat om hur hon jagats av vargar på Omberg, när hon en gång som ung flicka skulle hämta posten.

Jan Modig flyttade vid pensioneringen till Vadstena, där han avled 1857. En av hans söner, Johan Ulrik, blev lantbrukare i Uckleby, Västra Tollstad. Ättlingar till honom lever fortfarande kvar i bygden.

C.M. Sjögren.

C.M. Sjögren efterträdde Carl Johan Abelin som chef för Omberg 1856. Vi har redan talat om hans roll vid skogsskolans tillkomst och utveckling. Sjögren var en framstående skogsman, känd som Ombergs nydanare. Under hans tid var Omberg ett experimentalfält för nya metoder och nya trädslag. Man kan ännu se spåren av hans verksamhet. Bland det fyrtiotal trädslag, som finns på berget i dag, är många av utländskt ursprung och inplanterade genom Sjögrens initiativ. Till och med ett försök med mullbärsträd och silkesmaskar lär ha gjorts.

C.M. Sjögren var också en originell personlighet, om vilken det berättas många historier. Han var bland annat en skicklig jägare. När han en gång var inbjuden att jaga rapphöns på en gård nedanför Omberg, sade han till sina elever:

- Får ni höra två smällar tätt på varandra, då är det en bonde som skjuter bom, men får ni höra två skott med lagom långt mellanrum, då är det jag som gör en dubblé.

Åren 1873 och 1896 besökte Oskar II Omberg. Sistnämnda året, då kungen bl. a. ristade sitt namn på en minnesten, var Sjögren värd på Höje för en kunglig middag. Vid detta tillfälle lär kungen ha frågat Sjögren, känd som inbiten ungskarl, varför han inte var gift.

- Gifta sig kan man möjligen göra, innan man fått något förstånd eller sedan man förlorat det man en gång haft, sade Sjögren.

- Men jag är ju gift, sade kungen.

- Ja, Ers Majestät var ju tvungen att tänka på tronföljden, svarade jägmästaren rappt.

Sjögren slutade sin tjänst som revirförvaltare på Omberg 1897, men stannade kvar som lärare ytterligare ett år. Han har fått en egen minnesten i skogsskolans trädgård.